

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Bakalářská práce

Knižní kultura v době husitské revoluce

(1419 – 1437)

Book culture at the time of the Hussite Revolution

(1419 – 1437)

Michaela Šourková

Praha 2019

Ph.D.

Vedoucí práce: Mgr. Jindřich Marek,

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

.....

Michaela Šourková

Abstrakt:

Tato bakalářská práce shrnuje na základě studia dostupné literatury poznatky o knižní kultuře v době husitské revoluce (1419-1437). První kapitola stručně představuje historický kontext, další kapitoly se věnují proměně žánrového systému v literatuře husitského období a také materiální stránce tehdejších knih. V analyticky zaměřené druhé části si práce všimá, jak podoba rukopisů souvisela s literárními žánry, ke kterým jsou přiřazena díla, jež jsou v nich obsažena. Práce je kromě uvedené kompilace postavena na vzájemném srovnání skupiny kodexů - zejména po stránce kodikologické a paleografické.

Klíčová slova:

Husité, husitská kultura, knižní kultura, husitská revoluce, husitská literatura, husitské knihy

Abstract:

This bachelor thesis summarizes the knowledge about the bookculture at the time of the Hussite Revolution (1419-1437) based on the study of existing literature. The first part concisely introduces the historical context, the second part is focused on the transformation of literary genre during the Hussite times and also on the material aspect of the book. The analytic second part is focused on the connection the material aspect of the book with the literary genre. The thesis is also based on the comparison of the group of specific codices particularly in their codicological and paleographic aspects.

Keywords:

Hussites, Hussite Culture, Bookculture, Hussite Revolution, Hussite literature, Hussite books

Mé poděkování patří vedoucímu této bakalářské práce Mgr. Jindřichu Markovi, Ph.D. za veškerý čas, pomoc a odborné rady, které napomohly k jejímu vzniku.

Obsah

Úvod.....	7
1. Kultura v době husitské revoluce.....	8
2. Hlavní rysy husitské kultury.....	12
2.1. Úloha kazatelství a podoba husitského náboženského života.....	12
2.2 Vizuální a výtvarné umění.....	15
2.3 Hudba.....	16
3. Husitské písemnictví a literatura.....	17
3.1 Proměna žánrového systému.....	18
3.1.1 Bible a homiletická literatura.....	19
3.1.2 Traktát.....	21
3.1.3 List.....	21
3.1.4 Manifest.....	22
3.1.5 Spor.....	22
3.1.6 Píseň.....	23
3.1.7 Literatura faktu a kronikářství.....	24
4. Materiální podoba rukopisů.....	25
4.1 Vazba knihy.....	25
4.2 Knižní iluminace.....	26
5. Podoba vybraných rukopisů a jejich srovnání.....	28
5.1 Bible a kázání.....	28
5.1.1 Bible Filipa z Padeřova.....	28
5.1.2 Martinická Bible.....	29
5.1.3 Boskovská Bible.....	29
5.1.4 Kázání Jana Želivského.....	31
5.1.5 Kázání Jakoubka ze Stříbra.....	32
5.2 Traktát, manifest, spor.....	33
5.2.1 Sborník Jakoubka ze Stříbra.....	33
5.2.2 Spisy Petra Chelčického.....	34
5.2.3 Traktát Mikuláše z Pelhřimova.....	34
5.2.4 Prohlášení pražské univerzity pro kalich.....	35
5.2.5 Budyšínský rukopis.....	35
5.3 Kroniky a odborná literatura.....	36

5.3.1 Světová kronika.....	36
5.3.2 Chronicae de rebus bohemicis gestis.....	37
5.3.3 Sborník lékařských textů.....	38
5.4 Píseň.....	38
5.4.1 Jistebnický kancionál a píseň Ktož jsú boží bojovníci.....	38
Závěr.....	40
Seznam použité literatury.....	42
Seznam obrázků.....	44

Úvod

Období husitské revoluce zůstává nejen pro historiky stále nevyčerpaným tématem, které nadále skýtá nové podněty k bádání. Tak je tomu i v disciplíně knihovnědy. Husitství je fenoménem, který jinde v Evropě nemá obdoby, a který pozměnil na několik desetiletí vývoj na území českých zemí. To se výrazně odrazilo nejen v náboženství a politice, ale i v oblasti kultury a umění, se kterou je úzce spjata i kultura knižní. Ve všech historických etapách byla kniha a její obsah odrazem společenského dění a dobových názorů. V časech revolučních můžeme v knihách snadno vysledovat nejpálčivější témata společenské diskuse, autorův pohled na dění, jeho názory nebo naléhání. Husitská knižní kultura je dokladem toho, jak důležitou společenskou funkci literatura nesla a jakým způsobem formovala tehdejší společnost.

Cílem této bakalářské práce je shrnout poznatky o husitské kultuře, promítnout je na pozadí historického kontextu a dále rozebrat roli knižní kultury revolučního období.

V první, teoretické části práce je nejprve stručně nastíněn nezbytný historický kontext, který objasňuje důvody vzniku husitské revoluce. Ve třetí kapitole jsou rozebrány jednotlivé aspekty tehdejší kultury a jejich proměna způsobená husitským učením, jedná se o podobu náboženského života, vizuálního umění a hudbu. Čtvrtá kapitola je již věnována samotnému písemnictví a proměně žánrového systému literatury. Podrobněji popisuje jednotlivé literární žánry, které byly pro husitské období stěžejní. Pátá kapitola se věnuje materiální stránce knižní kultury a tehdejší podobě rukopisů, především knižní vazbě a její výzdobě, psacímu materiálu a iluminacím.

Druhá část práce se prakticky zaměřuje na srovnání vybrané skupiny rukopisů, které se vztahují k vybraným literárním žánrům teoretické části práce. Rozebírá materiální a vizuální části kodexů a hledá jejich společné znaky. Pro tuto část byly vybrány rukopisy, které jsou dostupné ve své digitalizované podobě v digitálních knihovnách. Závěr práce shrnuje výsledky porovnání. Celkový počet znaků práce je 80 812 úhozů včetně mezer, tedy 44 normostran textu.

1. Kultura v době husitské revoluce

Ačkoliv může znít sousloví „husitská kultura“ jako rozpor vyvrácený již na základních školách, hraje kultura první poloviny patnáctého století neodmyslitelnou roli v dějinách českých zemí, byť se jedná o specifický vývoj v uzavřeném prostředí, které se na několik desetiletí téměř uzavřelo vlivům okolního světa.

Vzniku husitského hnutí a s ním spojené kultury předcházelo několik desetiletí vývoje, které ovlivnila především prohlubující se krize náboženského a společenského života ke konci 14. století. Církev, představovala důležitou instituci, se kterou se během svého života setkávali také prostí lidé, začala kvůli nedodržování závazných pravidel křesťanského života čelit vlně kritiky. Křesťanská kázání ostře kontrastovala s chováním církevních představitelů, jejich upřednostňováním mocenských a hmotných zájmů, zasahováním do politického života a rostoucí spotřebou finančních prostředků. Volání po reformě zaznívá v této době i uvnitř samotné církve, v českých zemích se však nejsilněji ozývá „v okruhu kriticky naladěných mistrů a bakalářů na artistické fakultě pražské univerzity.“¹ Z řad těchto vzdělanců zaznívá nejsilněji hlas mistra Jana Husa, mistra Jakoubka ze Stříbra a dalších učenců reformního smýšlení inspirovaného dílem anglického filozofa a teologa 14. století Johna Wyclifa. Tito učenci sledovali úpadek církve a sami přicházeli s novými řešeními a myšlenkami na její nápravu. Program těchto učenců požadoval návrat církve k dodržování jediného zákona, a to božího zákona vyjádřeného v Bibli. Tato idea tak zároveň reagovala na aktuálně diskutované společenské otázky týkající se spásy, pokání, lidských zásluh a boží milosti.

Stav církve však nebyl jedinou příčinou husitské revoluce. Velkou roli hrály i národnostní spory, rozdíly mezi společenskými vrstvami, zvyšující se gramotnost české společnosti.²

Samotný náboženský život a vnímání lidové zbožnosti obyčejnými lidmi procházelo na počátku 15. století velkou proměnou. Na jedné straně sílí obliba konkrétních materiálních artefaktů (např. uctívání obrazů, ostatků svatých a podobně), sílí diskuze o kvantifikaci náboženských zásluh a s ní spojené prodávání odpustků. Tyto tendence jsou podporovány především katolickou církví. Na druhé straně se objevuje trend vlastní aktivní zbožnosti a duchovního života, tvorba domácích oltářů, modlitba a meditace v ústraní, zřeknutí se

1 ČORNEJ, Petr. *Dějiny země Koruny české I.* 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.

2 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku.* Praha: Odeon, 1985.

světského života. Bohatší vrstvy v této době nechávají také zřizovat oltáře pro kostel, který navštěvují. Husité odpovídají na tyto nové potřeby individuálního duchovního života a zároveň zavrhnou trendy katolické církve. „*Husitští přívrženci, zejména pak stoupení krajního reformního radikalismu, se v prvních letech revoluce ocitli v situaci, kdy odvrhli dosavadní rituály a kultury, za něž bylo nutné najít náhradu. Sochy a obrazy odmítli jako modloslužebnictví, očištěc, přímluvy svatých a odpustků zavrhnou jako prostředek k odírání věřících, mešní obřad se zjednodušil na nejzákladnější rituál, kněz byl zbaven ornátu a relikviím byla odňata jejich zázračná moc.*“³

Názory Johna Wyclifa, které Husa nejvíce inspirovaly, však byly římskou církví odsouzeny jako kacířské. To přispělo k počátečnímu konfliktu na pražské univerzitě, kde se již delší dobu vyostřoval spor mezi Čechy a Němci především kvůli rozdílným názorům na tehdejší náboženské a filosofické otázky doby. „*Zástupci německých mistrů obvinili u papežské kurie českou reformní skupinu z šíření viklefských bludů. Tehdejší pražský arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hazmburka se tohoto obvinění zalekl, ustoupil tlaku Říma a přerušil dosavadní tiché spojenectví s panovníkem i s Husem.*“⁴ Reakce současného panovníka Václava IV. na sebe nedala dlouho čekat. Roku 1408 byla do rady Starého Města pražského jmenována většina českých konšelů a roku 1409 vydal panovník Dekret kutnohorský (mandát měnící poměry hlasů na pražské univerzitě v neprospěch cizích národů při hlasování). Vydání Dekretu zapříčinilo odchod několika set učitelů a učenců ostatních univerzitních národů z českých zemí, což vedlo k postupnému uzavírání se země do sebe a přetrhání kontaktů s vnějším světem. Byl to jeden z prvních kroků, kterým husitismus vytvářel negativní povědomí o českých zemích, Praze a Václavu IV. ve zbytku Evropy, kde se toto reformní hnutí i přes snahy některých nadšených reformních zástupců neuchytilo. Zahraniční studenti se také snažili o šíření reformního programu z centra dění například pomocí opisů Husových a Wyclifových děl, otevřenými dopisy a propagandistickými traktáty, které byly posílány do Polska a Německa.⁵ Tyto aktivity však program v zahraničí nijak zvláště nerozšířily.

Panovník Václav IV. vnímal reformní hnutí pozitivně až do roku 1412. Celou Evropu zachvátily zvěsti o tom, že český panovník podporuje kacíře. Události poté nabraly rychlý spád. Hus opustil Prahu poté, co na ni uvalila římská církev zákaz církevních obřadů a úkonů

3 CERMANOVÁ, Pavlína. Zbožnost husitského století. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 435-455, zde s. 439. ISBN 978-80-7422-277-2.

4 ČORNEJ, Petr. Husitství II. *Dějiny země Koruny české I*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.
5 SOUKUP, Pavel. Kazatelství a propaganda. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 415-434, zde s. 431.

po dobu jeho přítomnosti ve městě. Ochranu mu poskytla česká a moravská šlechta podporující jeho názory. Pozvání na Kostnický koncil, kam Hus odjel obhajovat své reformní postoje, se mu však stalo osudným. Samotný koncil byl svolán ve snaze o provedení nápravy církve a odstranění papežského schismatu, ne kvůli Husovi a obhajobě jeho učení. „*Myšlenka uspořádat velký koncil, který by řešil nápravu krizového stavu církevního organismu, vyrůstala v podstatě ze stejných kořenů jako úsilí Husovy skupiny, tj. z vnitřní snahy církve reformovat sebe samotnou.*“⁶ Hus však své postoje neobhájil, a i přes výzvu církve, aby je odvolal, odmítl. Jan Hus byl odsouzen jako kacíř a vydán světské moci k upálení 6. července 1415. O rok později byl odsouzen i další propagátor reformního hnutí, mistr a teolog Jeroným Pražský. Byl upálen 30. května 1416.

„*Kostnický koncil uzavřel svá jednání roku 1418 a téměř celá Evropa považovala jeho průběh za zdařilý. Vyřešil schisma a učinil náběh k obnovení řádu v západním křesťanství.*“⁷ V českých zemích však situace šla k přesnému opaku. Upálení Husa i Jeronýma Pražského bylo mezi stoupenci husitismu považováno za tragickou mučednickou smrt a podnítilo šlechtu i obyčejný lid k bouřlivým reakcím. Husitská propaganda sílila, a to především během kázání a mší. Hlavním kanálem pro předávání husitského učení bylo ústní předávání informací. Kázání tedy hrálo v předávání propagandy klíčovou roli, umožňovalo rozšíření reformního programu mezi lid. Častým předmětem kázání se stalo téma Antikrista (kterým byla v očích husitů katolická církev) a apokalypsy, konce života na zemi. „*Ve venkovském prostředí, zvláště v jihočeském, vyústilo očekávání konce pozemského světa v masové pouti na vyvýšená místa, hory, jimž se říkalo biblickými jmény. Zde se scházeli přívrženci reformy, naslouchali tu kazatelům a přijímali z kalicha.*“⁸ Jednou z těchto hor byl i Tábor. Zde vyvrcholil odpor husitských radikálů a byl vymyšlen plán, který byl uskutečněn 30. července 1419, kdy radikálové zřejmě z podnětu Jana Želivského provedli na novoměstské radnici první pražskou defenestraci.

Husovo učení a program čtyř pražských článků bylo jeho přívrženci různě pochopeno, a proto vzniká několik proudů zastánců jeho kázání. Hlavními dvěma proudy byli umírnění husité na jedné straně a radikálové na straně druhé. Umírnění husité byli zastoupeni především panstvem a částí nižší šlechty. Mezi zastánce umírněné skupiny názorově patřili učenci a

6 ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv.V, 1402 - 1437. 2. revidované vydání. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-007-1.

7 ČORNEJ, Petr. *Dějiny zemí Koruny české I*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.

8 ČORNEJ, P. *Dějiny zemí Koruny české I.*, s. 161.

mistři pražské univerzity. Jejich hlavním cílem bylo obsazení úřadů, získání podpory nového panovníka a upevnění vlastních pozic.

Od radikálních husitů je odlišovala nejen nechuť k bouřlivému vyústění revoluce, ale také neochota přijímat mezi sebe lid z nižších společenských vrstev. Rozdílné bylo i jejich vnímání církevních autorit, problematiky přijímání svátosti nebo tradiční církevní obřady jako křest, biřmování a podobně, ve kterých se umírnění Pražané nadále drželi spíše tradičních hodnot tak, aby do náboženského života nevnášeli zbytečný rozkol.⁹ Naproti tomu radikální proud spojovala horečná touha po úplném prosazení radikálního učení, která mnohdy nebyla podložena reálnými možnostmi a plány. Stoupenci tohoto směru pocházeli většinou z provinčních měst a venkova. Dělili se do dalších uskupení zejména podle míst jejich vzniku. Patřili sem východočeští „orebité“, militantně smýšlející „sirotci“ a jihočeští „táboři“, proslavení především pokusem o vytvoření obce „bratrů a sester“ na hoře Tábor, která byla zamýšlena jako místo pro soužití všech lidí podřizujícím své životy výhradně učení Písma svatého. V této obci bylo omezeno osobní vlastnictví a cennosti byly odevzdávány ku prospěchu všech bratrů a sester. Tento koncept však nebyl dlouhodobě udržitelný, a již v roce 1421, tedy dva roky po svém vzniku, se idea rovnosti definitivně zhroutila. Vlastní pozici si udržela Praha, ve které se mísily proudy umírněných husitů i radikálů.

⁹ ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv.V., 1402-1437. 2. revidované vydání. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-007-1.

2. Hlavní rysy husitské kultury

2.1. Úloha kazatelství a podoba husitského náboženského života

Hlavním charakteristickým rysem a zároveň cílem husitské kultury a vznikajícího husitského umění byla propagandistická a agitační úloha. „České umění husitské epochy, ať již vznikalo v prostředí stoupců kalicha nebo mezi katolíky, se jako celek vyznačuje výraznou aktuální a agitační funkcí. Umělecká tvorba byla tehdy nedílnou součástí probíhajících náboženských a politických zápasů a jejím hlavním cílem bylo získat co nejvíce adresátů pro předkládanou ideu nebo je utvrdit v přesvědčení o její správnosti.“¹⁰ Cílem veškeré tvorby (literární, hudební či vizuální) bylo propagovat hlavní myšlenky husitství, a to formou přístupnou všem vrstvám společnosti, dále je utužovat, šířit a získávat tak další stoupence husitského hnutí.

Mezi nejefektivnější prostředky sdílení husitské propagandy patřilo písemnictví a mluvené kázání v kostelích. Ačkoliv české písemnictví v husitské době zaznamenává významný rozmach (vzrůstá počet česky psaných dokumentů, čeština v určitých případech nahrazuje latinu, vznikají česky psané i zpívané písně apod.), znala písemná kultura první poloviny patnáctého století stále jen ruční opisování písemností (ve srovnání s o sto let pozdější Lutherovou reformací, během které už bylo plně využíváno vynálezu Gutenbergova knihtisku) a schopnost číst a psát byla mezi lidovými vrstvami a obyvateli venkova vzácností. Naproti tomu mluvená kázání v kostelech (a v těchto dobách často proslovovaná pouze pod širým nebem), byla pravidelně schopna oslovit velkou skupinu věřících způsobem, kterým porozuměli lidé bez jakéhokoliv vzdělání, postupně je učít myšlenkám husitismu a naplňovat tak ideál neomezeného přístupu k božímu slovu.

Další výhodou tohoto komunikačního prostředku bylo také působení gest, hlasu a samotného přednesu kněze, které zážitek z kázání ještě více utvrdilo. Sám Jan Hus a po jeho vzoru také ostatní kazatelé se zabývali především výkladem biblických reálií v návaznosti na ostrou kritiku katolické církve a duchovenstva, vychováváním věřících ve snaze odvrátit je od hříchu. Častou pomůckou při výkladech byla takzvaná **exempla**, poučné názorné příběhy, které měly fungovat jako jednoduché příklady pro věřící a pomáhat jim při morálním rozhodování. Tímto způsobem kázání proslul například Husův současník Johlín z Vodňan.

10 ČORNEJ, Petr. *Dějiny země Koruny české I.* 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.

Kázání probíhala povětšinou v češtině a časem se (především kvůli neustále se zostřujícímu konfliktu mezi katolickým a husitským vlivem) přenášela i do jiných forem lidové slovesnosti, například ve formě říkanek, průpovědek, satirických obrázků, písní a veršů, které byly běžně připomínány při pouličních demonstracích.

Do dnešní doby se kázání dochovala pouze v písemné formě, na jejímž základě rozlišujeme tři možnosti vztahů k jejich přednesu. Jednalo se buď o kázání „**proti proudu**“¹¹ od přednesení, které bylo založeno na předchozích přípravách kazatele, který se jich během kázání do určité míry či plně držel. Další možností je kázání „**po proudu**“¹², kdy bylo kázání obohaceno o další dodatečné zápisky a komentáře a následně bylo dáno ve své písemné formě do oběhu. Během kázání také vznikaly zápisky, které tvořili samotní posluchači. Tyto poznámky jsou nazvány **reportace** nebo **reportata**. Nebylo výjimkou, že si posluchači po předneseném kázání požádali kněze i o písemnou verzi. O samotných kněžích a jejich životech se však dochovalo jen minimum zmínek. Některá jména se však během této epochy těšila větší oblibě. Mezi významné kazatele patřil již zmiňovaný Jakoubek ze Stříbra, zakladatel husitské teologie a Husův nástupce v Betlémské kapli, z jehož tvorby se dochovalo devět latinsky i česky psaných kazatelských sbírek. Dalšími kazatelskými osobnostmi se stali také mistři Jan Rokycana nebo Václav z Dráchova. „*Díky těmto osobnostem a jejich působitím se Praha profilovala jako nejvýznamnější centrum utrakvistického kazatelství.*“¹³

Kázání a mše se postupně staly těžištěm náboženského života většiny husitských přívrženců. Symbolem jejich víry a smýšlení se stal kalich – hlavní prvek svátostí přijímání pod obojí způsobou, tedy přijímání obou prvků eucharistie – hostie (Kristova těla) a mešního vína (Kristova krev). „*Již od počátku formování nové husitské zbožnosti platilo řádné přijímání krve Páně za jasný a nepopíratelný znak příslušnosti k Bohem vyvoleným. Kněží nabádali lid, aby přijímal často a řádně, aby ke svátosti přistupoval s úctou a vybaven náležitými ctnostmi, neboť jen tak může být naplněna spásonosná funkce kalicha a poražen Antikrist, působící na tomto světě.*“¹⁴

Přijímání eucharistie se stalo námětem pro mnohá díla vizuálního husitského umění, obrazů a soch, které měly být věřícím předlohou a inspirací k hlubší náboženské meditaci. „*Tato díla*

11 SOUKUP, Pavel. Kazatelství a propaganda. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 415-434, zde s. 422.

12 SOUKUP, P. *Husitské století*, s. 422.

13 SOUKUP, P. *Husitské století*, s. 428.

14 CERMANOVÁ, Pavlína. Zbožnost husitského století. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 435-455, zde s. 440.

*věřícím pomáhala nejen v navození emocionálního zbožného zážitku, ale poskytovala také předlohu pro vnější gesta a chování, v nichž se měla víra realizovat. Napodobovat se tak měla Panna Marie, klečící při modlitbě ve chvíli zrození Krista i v okamžiku své smrti, Kristus v modlitbách na hoře Olivetské či Máří Magdaléna ve svém pokání u paty Kříže a ve své lásce ke Kristu.*¹⁵ Témata jako Kristovo utrpení a obětování dostávala během mší realistického a barvitého obrazu, cílem tohoto zobrazení bylo zasáhnout hluboko do individuální víry každého jedince tak, aby se tato zkušenost stala jeho vlastním niterným prožitkem a vedla dále k vcitění se do Kristova utrpení a následnému pokání. I přes vysokou realističnost těchto prožitků však zobrazování svatých nemělo vést k jejich uctívání a utváření kultu. *„Věřící se k nim má obracet pouze jako ke vzorům, jež jsou hodné následování, ne jako k objektům kultického uctívání. Přítomnost svatých v husitské zbožnosti to nevyklučovalo, jejich pojetí se ale zcela změnilo. Do okruhu světců kališnické Čechy záhy zařadily kostnické mučedníky Jana Husa a Jeronýma Pražského.*¹⁶

Dalším diskutovaným a zobrazovaným tématem se stala smrt a posmrtný život, které se však odvíjely na základě zde na zemi prožitého života a způsobu, jakým byl prožit. Vznikaly přesně psané návody, tzv. **artes moriendi**, jak správně zemřít, aby byla duše spasena a odebrala se do ráje, což byla jedna ze tří tradičních možností posmrtného života. Pojmy „peklo“ a „očistec“ často sloužily k dalšímu barvitému líčení a výchově věřících. Mezi radikálními husity byla idea očistce zavržena, tradiční utrakvističtí kazatelé ji však během svých kázání nadále používali. Díla i samotná kázání nabývala často velmi realistického až naturalistického rázu, časté bylo zobrazování Kristových ran, těla zbroceného krví, které mělo věřící vtáhnout do děje.

V této době vzniká také fenomén božítělových procesí, průvodů, které platily za velkou náboženskou slavnost, v době revoluce však nesly nepopíratelně politický podtext. Příkladem je ono osudné procesí pod vedením Jana Želivského, které 30. července 1419 vyústilo v první pražskou defenestraci na novoměstské radnici v Praze.

15 CERMANOVÁ, P. *Husitské století*, s. 443.

16 CERMANOVÁ, P. *Husitské století*, s. 444.

2.2 Vizuální a výtvarné umění

Vizuální a materiální umění v době husitské éry bývá v povědomí společnosti úzce spjato s nálepkami ničení, obrazoborectví a ikonoklasmu. Za husitských válek byla mnohá díla (obrazy, sochy, výzdoba kostelů i samotné stavby) zničena během dobývání kostelů a hradů nebo při jejich následném vypálení po úspěšném dobytí. Z prostých venkovanů složená husitská vojska velmi často nebyla schopna docenit hodnotu uměleckých děl, na které při dobývání narazila. Tito lidé znali pouze vesnických poměrů se s objekty tohoto druhu setkávali během svého života zřídka, někdy i vůbec. Mnohé artefakty zanikly během rabování a byly odneseny jako válečná kořist. Dochovaly se však také případy, kdy byla umělecká díla záměrně ničena za účelem jejich obětování Bohu. V těchto případech byla umělecká díla brána jako zbytečný, hříšný luxus, který znesvěcuje místo oddané bohoslužbám a křesťanskému učení. *„Z jedné zprávy se dozvídáme, že Žižkovi vojáci po dobytí hradu Rabí v roce 1420 na vojevůdcův příkaz shromáždili cennosti na hromadu. Rituálně ji pak zapálili, aby vzácné předměty obětovali Hospodinu coby celopalnou obět' po vzoru svého biblického předobrazu, starozákonních Makabejských.“*¹⁷ Velmi často souvisel odpor k těmto uměleckým dílům s ideou zkažené katolické církve a promítnutí této zkaženosti do děl samotných. S jejich ničením přicházela i myšlenka na zbavování se starých zvyků katolické církve a její „pokřivenosti“. Tyto názory se uchytily především v tábořském prostředí.

Sám Jan Hus se nestal kritickým odpůrcem umění. Uznával především jeho didaktickou funkci, která mohla usnadnit výklad husitských myšlenek lidem, kteří sami neuměli číst a nebyli schopni přijímat toto učení jinak než během kázání a při návštěvě kostela. Byl si však vědom nežádoucích účinků, které by mohlo umění v lidech vyvolat, a varoval před nimi. *„Nebezpečnými výtvarnými projevy byla jen taková díla, která mohla rozlítit nepřístojné pocity a vzruchy, živit nepatřičnou fantazii a představy.“*¹⁸ Přísnější kritika a vnímání umění však přišlo až s názory dalších mistrů, například Jakoubka ze Stříbra. *„Názory Jakoubka ze Stříbra i dalších husitských myslitelů, že opravdový křesťan se obejde bez obrazů světců a božských bytostí, měl hluboké filozofické kořeny a vycházel z platonsko-augustinovského i obecně křesťanského pojetí. Bůh je nejvyšší a nejdokonalejší bytost, jíž se člověk nemůže v úplnosti zmocnit. Z těchto teoretických přístupů vyrůstalo pověstné husitské obrazoborectví, ústící až v drasticky důsledné odstraňování soch, obrazů, varhan a dalších zbytečných*

17BARTLOVÁ, Milena. Na paměť svatých předků: husité a vizuální umění. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 456-474, zde s. 457.

18 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

okázalostí.¹⁹ Umění však během tohoto období vznikalo nadále, přestože podmínky pro jeho vznik nebyly zrovna příznivé. Během revoluce v zemi zuřila válka, úpadek katolické církve a rozpad královského dvora znamenaly zánik mnoha uměleckých dílen, nedostatek prostředků ze strany mecenášů a odchod umělců do oblastí, které tento úpadek nezastihl. České země se během několika let rychle izolovaly od zbytku Evropy, což zastavilo příliv nových uměleckých směrů z ostatních zemí. Znovuobnovení umělecké činnosti se v Praze projevilo až po roce 1430.²⁰

Ústředním tématem husitského umění se stal již zmíněný kalich. Kromě myšlenek, které jako symbol hnutí nesl, se stal také identifikačním znakem hnutí, který se objevoval v mnoha podobách na mnoha předmětech a místech (ve znacích, pečetích, na fasádách kostelů, vlajkách apod.) Ve výtvarném umění se často kalich objevuje ve spojitosti s Ježíšem, který mu žehná, někdy býval doplněn zobrazením hostie. Dalším častým výtvarným námětem se stalo upálení Jana Husa v Kostnici. „*Nespravedlivá smrt z něj udělala mučedníka, a tedy i Božího svědka a legitimního zakladatele církevní obce.*“²¹ Spolu s ním byl někdy zobrazován i o rok později upálený Jeroným Pražský. Většina těchto výjevů a dalšího výtvarného umění se dochovala především jako iluminace v biblických rukopisech. Mnohé oltářní malby, sochy a výzdoby kostelů se staly obětí rekatolizačních čistek. Jako dochovanou výjimku můžeme jmenovat například soubor soch Mistra Týnské Kalvárie.

2.3 Hudba

Během husitské revoluce se hudba stala další s každodenním životem spjatou formou propagandy, agitace a možností jak zburcovat davy věřících. Na rozdíl od čtení a psaní, zpívat mohl každý, a tak se právě hudba a husitské písně staly tmelící složkou husitského učení. „*Církevní zpěvy, skryty po staletí v chrámových prostorách, obrodily se českým jazykem, zmnoženou sociální ozvučností i uměleckou přesvědčivostí. Písně sestoupily se stupňů oltáře a ožily hlasy věřících. Rozléhaly se však i na shromážděních, scházejících se na horách, a doprovázely hlasitým jednohlasem bitvy, dodávající zmužilosti vojskům před tváří nepřítele.*“²² Novinkou zaváděnou v oblasti liturgické hudby (ojedinělou v českých zemích) bylo zavádění češtiny namísto latiny jakožto liturgického jazyka, překládání latinských textů

19 ČORNEJ, Petr. *Dějiny zemí Koruny české I.* 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.

20 BARTLOVÁ, Milena. Na paměť svatých předků: husité a vizuální umění. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, ROBERT NOVOTNÝ a PAVEL SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 456-474, zde s. 467.

21 BARTLOVÁ, M. *Husitské století*, s. 464.

22 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

liturgických písní do češtiny a snaha o přizpůsobení původních chorálních melodií českému textu. Toto počínání má svůj počátek již v prvním desetiletí 15. století, kdy byly arcibiskupem vybrány čtyři duchovní písně, které mohly být během kázání zpívány česky (*Hospodine pomiluj ny, Svätý Václave, Buoh všemohúci a Jesukriste, ščedry kněže*). Na tento akt přirozeně navázal Jan Hus ve svých českých kázáních v Betlémské kapli, avšak sám se na tvorbě písní příliš nepodílel. Pravidelný společný zpěv se však stal neodlučitelnou složkou bohoslužeb. Dochovaným dokladem o této činnosti se stal **Jistebnický kancionál**, rukopis obsahující překlady latinských písní do češtiny. V tomto pramenu nacházíme i slavnou válečnou píseň **Ktož jsú boží bojovníci**, jejímž autorem je kněz Jan Čapek z Klatov. Tato píseň stala symbolickým doprovodem husitských válečných tažení.

3. Husitské písemnictví a literatura

Slovesná tvorba, písemnictví a literatura obecně zaznamenává během éry husitské revoluce až nevídaný rozmach. Důvodem pro to může být jak stoupající čtenářská gramotnost, tak nevídaný husitský zápal a snaha o otevírání náboženské tematiky, její nápravu a předložení velkých témat ke společenské diskuzi, jako například téma lidského spasení. Stejně jako umění a hudba i literatura se stává prostředkem nesoucí hlavní myšlenky husitismu, které je nutno rozšířit mezi masy lidí. V popředí se opět objevuje „*agitační funkce literatury, která vycházela vstříc specifickým potřebám nábožensky a politicky rozdělené společnosti, na jejichž dramatických konfliktech se toto písemnictví významnou měrou podílelo*.“²³ Setkáváme se zde však nejen s hlavními a jednoduše podanými myšlenkami hnutí. Literatura této doby prošla významnou žánrovou proměnou, která hluboko zasáhla do jejího dosavadního vývoje. Nyní se totiž v literatuře započaly otevírat náboženské otázky a spory, které až do této doby zůstávaly uzavřené a nezpochybněné. Můžeme se tedy odvážit říci, že tento pohyb, odehrávající se v první polovině 15. století na území českých zemí, se stal jakousi předzvěstí velkého reformního náboženského hnutí, které v Evropě proběhlo až o celé století později.

23BOUBÍN, Jaroslav. Písemnictví. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014,, s. 490-519, zde s. 490.

Důležitým rysem proměny literární tvorby byl jazykový aspekt. Důsledkem izolace českých zemí, zvyšující se gramotnosti a počestování výrazně vzrůstá vliv češtiny, přičemž vliv latiny a němčiny začal postupně pozvolna oslabovat. Čeština poprvé více proniká na náboženskou půdu, kde se nejprve začíná objevovat v husitských kázáních (sám Hus kázal především v češtině) a později se odráží i v písemných dílech, manifestech, sporech, traktátech a dalších. Tento postup byl však spíše přirozený a pozvolný. „*Latina měla zůstat doménou teologie a vědy, čeština chtěla jen prostředkovat její výsledky a ideové spory širokému publiku.*“²⁴ Touto cestou se stává literatura (byť zprostředkovanou cestou) záležitostí i nejnižších vrstev a nezůstává tak jen na univerzitním poli mezi učenými a vzdělaným měšťanstvem. U katolíků a odpůrců husitství však nadále hrála hlavní roli latina. V tomto sociálním rozdělení vzniká základní rozpor literatury této doby, který se stal zdrojem její vlastní tvorby.

Ústřední inspirací všech autorů doby se stal Jan Hus a jeho rozsáhlé dílo. Ať už se jednalo o kázání, výklady, traktáty či četnou korespondenci s přáteli, po jeho smrti se dochovaným dílem a jeho myšlenkami inspirovala celá generace autorů, která i touto cestou udržovala Husův posmrtný kult mučedníka. K těmto autorům patří učenici jako například Jakoubek ze Stříbra, Petr z Mladoňovic, Petr Chelčický nebo Jan Rokycana.

3.1 Proměna žánrového systému

S výraznou proměnou společnosti přichází přirozeně i proměna literárního žánrového systému doby. Nové myšlenky se stávají hlavními náměty literární tvorby, která odráží diskutovaná témata. Žánry, které v této době nebyly aktuální, ustupují do pozadí. Nejpublikovanějšími žánry tohoto období se tak staly **kázání, traktát a homiletická literatura, list a manifest**. V těchto žánrech se totiž diskutovaná témata promítala nejvýrazněji a bylo v nich poměrně snadné navázat dialog se čtenáři, potažmo posluchači díla. Rozvíjí se také **literatura faktu, kronikářství a písemnictví zabývající se lékařstvím nebo historií**. Zásadní roli a jistou převahu nad ostatními styly získává **píseň**. „*Také próza se rozvíjela, i když spíše v učených traktátech, polemikách a kázáních než v krásném písemnictví.*“²⁵ Ve všech těchto žánrech je patrně rozeznatelný ideologický akcent, který v určitých ohledech přešel od apelování až k pozměňování skutečnosti a vytváření fikce. Tento jev je patrný například v kronikářství nebo životopisech dobových hrdinů (například u Jana Žižky z Trocnova). Míra pozměňování i

24 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

25 SPUNAR, P. *Kultura českého středověku*, s. 506.

apelu v jednotlivých dílech jistě souvisela i s mírou radikalismu daného autora či s jeho zařazením do jednotlivých husitských proudů, které se na jeho smýšlení odrazilo.

„Do žánrového repertoáru literátů husitské doby nepřešla světská milostná lyrika, ale ani veršovaný rytířský román, rytířská prozaická povídka, veršovaná i prozaická legenda, dramatické formy.“²⁶ Můžeme říci, že o tyto literární žánry byla česká středověká literatura první poloviny patnáctého století ochuzena. Světské žánry byly husitskými přívrženci zavrhovány jakožto nevhodné pro čtení pravými věřícími. Veršované i prozaické legendy navíc stále nesly prvky zázraků a nadpřirozených schopností katolickou církví opěvovaných světců. I tyto prvky se snažila husitská literatura vymýtit, ačkoliv z upálení Jana Husa i Jeronýma Pražského se bezesporu mučednické legendy staly. Většina výše zmíněných žánrů se navíc většinou vyskytovala v jiných jazycích než v češtině, například literární díla s tematikou rytířství nebo světská lyrika byla publikována především v němčině. Na druhé straně v latinsky i česky psané literatuře vznikají mnohá díla žánrů v této době rozkvétajících jakožto odpověď na husitský apel a snaha o agitaci ze strany katolické církve. Boj o příznivce i dobovou pravdu ve výsledku nerozlišoval jazyk ani žánr.

3.1.1 Bible a homiletická literatura

Písmo svaté bylo pro husitské přívržence nejvyšší možnou autoritou, kterou bylo v zájmu každého jednotlivce následovat, chovat se dle jejího výkladu a dosáhnout tak spasení. Není tedy divu, že se Bible stala nejpoptávanější knihou doby. Bible měla doprovázet člověka každým dnem jeho života. Zvyšuje se jak její produkce v písařských dílnách, tak i zájem o její český překlad. Skriptoria a písařské dílny vznikaly například i na univerzitních kolejích, podoba rukopisů se zjednodušila a výroba pravděpodobně zlevnila. „Husitský kult Písma se projevil v jeho rozšíření a prohloubené znalosti v širokých vrstvách, jeho plodem byla i nová souborná produkce jeho překladu, v pořadí již třetí.“²⁷ První z překladů latinské Vulgaty do češtiny je datován do šedesátých let čtrnáctého století za vlády Karla IV, s proměnou myšlení a potřebami reformního hnutí však začala vznikat potřeba na nový, konkrétnější překlad. Na začátku 15. století tedy vzniká na tuto dobu velice podrobný a kvalitní druhý překlad Nového

26 KOLÁR, Jaroslav. *K transformaci středověkého žánrového systému v literatuře husitské doby*. In: Husitský Tábor: sborník Muzea husitského revolučního hnutí. Tábor: Muzeum husitského revolučního hnutí 5, (1982), s. 135-144.

27 BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0

zákona a částečný překlad Starého zákona. Okolo roku 1410 vzniká třetí redakce, která se zaměřila na aktuální překlad Starého zákona a revizi druhého překladu Nového zákona. Autorství je u všech překladů neznámé, víme však, že druhý i třetí překlad vznikal v blízkosti Jana Husa a jeho následovníků, přičemž obě dvě redakce využily tehdejší novinky – diakritického pravopisu.

Lze říci, že v době husitské revoluce se podoba rukopisů Biblí zjednodušila, ať už k tomu vedly praktické důvody, aby byla umožněna rychlejší produkce a rozšíření rukopisů mezi co nejširší vrstvu lidí, nebo důvody duchovní, kdy přílišná zdobnost a dekorativnost odváděla čtenáře od hlavního sdělení Písma, a tak některé takové exempláře často padly za obět ikonoklastu.

Samotné pořízení Bible bylo do této doby nákladnou záležitostí, a proto se většina jejich exemplářů nacházela především v církevních institucích. Až s počátkem 15. století se s novými osobními potřebami víry objevuje více zakázek na výrobu Bible, která připadala soukromému majiteli, ve většině případů z řad zámožnější šlechty. Roku 1417 vzniká dekorativně skromnější rukopis **Olomoucké bible** ilustrovaný iluminacemi obsahující první biblický překlad, o několik let později (není známa přesná datace) vzniká s většími částmi textu z druhého překladu **Boskovická bible**. V závěru revoluce a několik let po jejím skončení vznikají dva velice rozličné rukopisy Bible, jejichž výroba byla ovlivněna jak vnímáním umění během své doby, tak i účelem a majitelem, pro nějž vznikala. Prvním z nich je **Martinická bible**, jejímž majitelem byl pravděpodobně kazatel, teolog a Husův žák Petr z Mladoňovic. Samotný rukopis je psán latinsky a obsahuje vůbec nejstarší vyobrazení upálení Jana Husa, kterému sám Petr z Mladoňovic přihlíží. „*Jeho výzdoba je jinak skromná, většinou sestává z ornamentálních iniciál, sloužící ke snazší orientaci v textu. Není to reprezentativní kniha, ale rukopis určený potřebě teologa, kazatelské a vykladačské práci.*“²⁸ Rukopis Martinické bible se tímto diametrálně odlišoval od rukopisu **Padeřovské bible**²⁹, která vznikla v prvních letech třicátých let patnáctého století na objednávku tábořského hejtmána Filipa z Padeřova. V tomto případě se jedná o umělecky unikátní dílo, které svému majiteli mělo sloužit především k reprezentativním účelům, nikoliv k častému čtení a studiu. Bohatě iluminovaný a zlatým filigránem zdobený rukopis se výzdobou podobá rukopisům z předhusitské doby.

28 BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0.

29 STEJSKAL, Karel a Petr VOIT. *Iluminované rukopisy doby husitské*. Praha: Grafit, 1991. ISBN 80-900380-0-X.

Homiletická literatura nadále rozšiřovala Biblii a její učení. Poskytovala výklad jejích reálií a soustředila se na zodpovězení otázek, které při četbě Bible vznikaly. Významná role proslovených kázání byla již zmíněna v kapitole Úloha kazatelství a podoba husitského náboženského života. Písemná úloha kázání nebyla sice tolik výrazná jako ústní podání obohacené o dramatický projev a gesta, i tak ale byla důležitá. Soubor těchto písemných kázání se nazývá **postila**. Tato kázání byla čtena po přednesu úryvku z Bible a většinou se na přečtený text odkazovala.

3.1.2 Traktát

Traktát (někdy označován jako „řeč“) byl další literární formou, která ve své době otevírala aktuální, nejen však náboženské otázky. „*Traktát přinášel výklad určitého odborného problému, přičemž se opíral o logickou argumentaci, využívající scholastických metod poznání.*“³⁰ Povětšinou shrnoval formou výkladu dosavadní poznatky týkající se určité oblasti (nejčastěji náboženské nebo politické). Traktát pravděpodobně vznikl v univerzitním prostředí mezi mistry a autoritami, na něž se jeho četné citace odkazovaly. Jeho nejčastějšími náměty v době husitství byly otázky eucharistie. Traktáty opět vznikají jak mezi husity, tak mezi katolíky. „*Učená pojednání, která vznikala z potřeby obhájit zejména určitá věroučná stanoviska, se stala tak významnou a zároveň rozšířenou součástí dobových polemik, že se někdy hovoří o válce traktátů.*“³¹

3.1.3 List

Důležitým komunikačním prostředkem a zároveň nosičem aktuálních informací se v této době stávají listy, dobová podoba korespondence s často administrativním charakterem, nevylučovalo se však ani osobní zaměření listu. Rozlišovalo se mezi dvěma druhy – mezi listy **otevřenými** a **uzavřenými**. Jak již název napovídá, otevřené listy byly častěji určeny pro širší okruh lidí, byly uveřejňovány a většinou se týkaly úředních záležitostí. Listy uzavřené byly povětšinou soukromé a nesly pečeť.

30 BOUBÍN, Jaroslav. Písemnictví. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 490-519, zde s. 500.

31 BOUBÍN, J. *Husitské století*, s. 500.

3.1.4 Manifest

Hlavní úloha manifestu se v době husitské revoluce příliš nelišila od úlohy dnešních politických či společensky laděných programů a výzev. Hlavním cílem těchto otevřených listů bylo stručně, v několika bodech shrnout hlavní myšlenky husitského učení tak, aby je čtenář co nejnadhěji pochopil a v nejllepším případě přijal za své. Tyto manifesty byly povětšinou vyvěšovány na veřejných místech tak, aby se k nim dostal co největší počet lidí. V zájmu agitace byl jejich obsah často psán i v němčině a latině a mnohé exempláře se dostaly za hranice českých zemí. „*Nejnadhěji působily texty z počátku revoluce, mobilizující k odporu proti křižákům. Obracely se ke všem stoupencům reforem a neskrývaly svou zášť ke zkažené církvi.*“³²

3.1.5 Spor

Typickým žánrem, který odrážel náboženský, politický a společenský rozpor doby, se stal spor (nebo také dialog). „*Bývá v něm líčena fiktivní rozmluva, v jejímž rámci se řeší určitý problém, podávaný zde ze dvou či více vyhraněných hledisek; často je v něm pronášen i závěrečný rozhodčí výrok.*“³³ Stejně jako u traktátu, závěrečné rozuzlení sporu záleželo na společenské příslušnosti a názorech jeho autora. Samotný žánr se již v předchozím století samostatně rozvíjel na univerzitách a objevoval se v prozaické i veršované formě. Důležitým aspektem sporu je schopnost argumentace, podle níž se celý příběh odvíjí ve prospěch lépe argumentující postavy. Spory bývaly často symbolicky laděny, jejich poselství bylo neseno v metaforách a častým rozhodčím sporu bývala sama postava Ježíše Krista. Vrcholnými příklady sporů jsou například díla **Hádání Prahy s Horou, Václav, Havel a Tábor** nebo **Oráč z Čech**. První ze jmenovaných sporů je součástí takzvaného **Budyšínského rukopisu**³⁴. Tento rukopis obsahuje tři veršované spory psané pravděpodobně v roce 1420. Kromě Hádání Prahy s Horou do něj patří i **Žaloba Koruny české a Pokárání Koruny české**. Autor těchto skladeb zůstal neznámý, avšak z provedení díla je patrné, že je psal učený člověk. Hlavním tématem, které skladby nesou, je kritika a odsouzení jednání Kostnického koncilu a krále

32 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

33 BOUBÍN, Jaroslav. Písemnictví. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 490-519, zde s. 511.

34 Píspěvatelé Encyklopedie knihy, *Budyšínský rukopis s husitskými skladbami* [online], c2019, Datum poslední revize 1. 01. 2019, 11:34 UTC, [citováno 26. 03. 2019] <http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Budy%C5%A1%C3%ADnsk%C3%BD_rukopis_s_husitsk%C3%BDmi_skladbami&oldid=16130>

Zikmunda Lucemburského a spor mezi husitskou Prahou a katolickou Kutnou Horou. „Šlo o konflikt dvou ideologií, v němž rétorické bohatství a obratnost ustupovaly do pozadí.“³⁵

3.1.6 Píseň

Jak již bylo zmíněno v kapitole Hudba, píseň získala v období husitské revoluce nevídaný význam. Píseň se stala pojítkem společnosti ve všech jejích vrstvách, šířila se zpěvem, utužovala kontakty i přesvědčení, naučit se popěvek nevyžadovalo značné úsilí ani čtenářskou gramotnost a mohla doprovázet člověka při každodenních činnostech, v práci, při bohoslužbě i v čase určeném pro odpočinek. V těchto a ještě dalších aspektech tkvěla její síla jakožto dalšího komunikačního i agitačního prostředku, a z těchto důvodů se píseň jako žánr rozmáhá. „Píseň se spojovala s denním životem, ale její zakotvení v liturgických obřadech ji povyšovalo i v nástroj, spojující bojující svět s Bohem.“³⁶

Stejně však jako tomu bylo v próze, i v písních se mění jejich ústřední téma. Do pozadí ustupují písně milostné, které se dosud zabývaly osobními tématy, a naopak se do popředí dostává tematika sporů současného světa. Na jedné straně zaznívala při mších liturgická píseň k oslavě Ježíše Krista a správných křesťanských hodnot (ukázky z dochovaných písní v českém překladu nacházíme v již zmíněném Jistebnickém kancionálu), na druhé straně zaznívají i satirické písně a popěvky za účelem potupit a zesměšnit protivníka nebo písně rozohňující konflikt, které často zaznívaly na bitevních polích. „Světské písně (milostné, pijácké) husité všech směrů zavrhovali a uznávali pouze duchovní píseň, zpívanou při bohoslužbách neb slavnostních příležitostech. Duchovní písně plnily též didaktickou funkci, neboť obsahovaly základní poučení o husitském pojetí božího zákona. Zároveň jejich kolektivní přednes upevňoval pouta solidarity a umocňoval pocit sounáležitosti. O válečných písních, ať již táborských (slavný chorál *Ktož sú boží bojovníci*, dílo kněze Čapka) či pražských (Povstaň, povstaň veliké město pražské), platí totéž.“³⁷

K takovým písním, jejichž hlavním úkolem byla motivace a sjednocení bojovníků před tím, než vyrazili do bitvy, je bezesporu proslulá píseň **Ktož jsou boží bojovníci**. Její první záznam je dochován v Jistebnickém kancionálu a autorství je připisováno táborskému knězi Janu Čapkovi. Píseň obsahuje devět slok zapsaných ve třech strofách. V jejím textu je zašifrována číselná biblická symbolika, píseň samotná je inspirována Biblií a její hlavní poselství tkví

35 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

36 SPUNAR, P. *Kultura českého středověku*, s. 492.

37 ČORNEJ, Petr. *Dějiny země Koruny české I*. 2. vyd. Praha: Paseka. ISBN 80-85192-59-4.

v přesvědčení bojovníků z řad rytířů i prostého lidu, aby se chopili svých zbraní a nebáli se položit své životy za svoji víru. Inspirace biblickou symbolikou se objevuje i v dalších Čapkových písních.³⁸

Především v městském prostředí pak vznikají i satirické písně s posměšným obsahem. „*Satirické popěvky stíhaly i prodávání odpustků, vysmívaly se pokusům pražských Němců zbořit Betlémskou kapli a reagovaly na události, hýbající Prahou.*“³⁹ Naopak katolíci se často uchýlovali k přetváření již napsaných husitských liturgických písní na zesměšňující parodie, jak tomu bylo například u písně **Nuž, křesťané viery pravé** od Jana Čapka, která byla posléze katolíky přetvořena na **Nuž, vy ševci viery nové**.

3.1.7 Literatura faktu a kronikářství

Literatura faktu vzniká v tomto období především za účelem shrnutí a sepsání dosavadních i nových poznatků v různorodých oborech. Na rozdíl od ostatních výše zmíněných žánrů chybí tomuto druhu literatury hlavní politická a náboženská agitační úloha. Autory těchto odborných děl byli především univerzitní učenici. Nové spisy vznikají v lékařském oboru, v dějepisectví, objevují se také cestopisy.

Husitské kroniky vznikají především z popudu zachytit a popsat události z doby počátku revoluce a též události, které k jejímu vyústění vedly. I v těchto dílech se projevuje náklonnost k utrakvismu, a proto mnohá tato díla nezůstávají politicky a nábožensky nestranná. Tak tomu bylo i u nejvýznamnějšího latinsky napsaného díla **Chronicon** (Husitská kronika), jehož autorem byl Vavřinec z Březové. Soustředí se na události od let 1414 a na počáteční léta revoluce do roku 1421, pozornost je věnována i způsobu života v Táboře. Dílo zůstalo nedokončeno, ačkoliv autor dále žil a tvořil. Bylo však přeloženo do češtiny a vyskytlo se v několika redakcích.

38 BOUBÍN, Jaroslav. Písemnictví. In: BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 490-519, zde s. 509.
39 SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

4. Materiální podoba rukopisů

S vývojem středověké literatury je bezpochyby blízce spjat také vývoj jeho nosiče – knihy, a jeho materiální podoby. Jak již bylo výše zmíněno, pokud by husitská revoluce probíhala o padesát let později, její následky mohly nabýt díky vynálezu Gutenbergovu vynálezu knihtisku mnohem většího významu. V první polovině patnáctého století se však nadále nacházíme v éře rukou psané knihy a specifické podoby materiálů, ze kterých byla vytvářena.

Po celou dobu středověku patřil nákup knihy k nákladným záležitostem, který si mohly dovolit především zástupci vyšších vrstev. Jejich požadavky na estetickou stránku knihy byly často vysoké, protože knihy jim sloužily především k reprezentativním účelům a jejich okázalost měla odrážet bohatství jejího majitele (nebývalo výjimkou, že jejich majitel knihu samotnou nikdy nečetl). Husitská strohost a snaha o čistotu víry a myšlení však zasáhla i do této oblasti, a proto se knihy (a především Bible) stále častěji začaly vyrábět v méně okázalé verzi vhodné pro samostudium, zmenšil se formát knihy a písmo ubralo na zdobnosti. V tomto ohledu sloužila kniha jako společník a i její vnější podoba byla přizpůsobena tomu, aby k jejímu opotřebení či případnému poničení docházelo co nejméně.

4.1 Vazba knihy

Během patnáctého století hovoříme o takzvané **gotické vazbě**, která byla až počátkem 16. století s příchodem nového uměleckého vlivu nahrazena vazbou renesanční. Gotická vazba se vyvíjela postupně od 12. století a procházela několika stádii vývoje: raně gotickou vazbou, gotickou vazbou až po pozdně gotickou vazbu.

Vazba knihy byla většinou masivní, desky knih byly nejčastěji tvořeny ze dřeva pokrytého opracovanou zvířecí kůží (usní, především hovězí nebo telecí). Koženou vazbu chránilo kování, které je pro gotickou vazbu jedním z charakteristických rysů, který v žádném dalším období vývoje knižní vazby nebyl tolik používán. Nacházelo se na různých místech vazby (pukly a hroty sloužící pro ochranu knihy při položení, nárožní, středové a hranové kování), další kovanou součástí vazby bylo také kované otevírání (spona nebo petlice), kterou se kniha zavírala především proto, aby se tak předešlo nechtěným vlivům vlhkosti a vzduchu a deformaci usně.

Kromě kování (které kromě ochranné funkce plnilo zároveň i funkci ozdobnou) byla vazba zdobena technikou takzvaného negativního (nebarveného) **slepotisku**. Tato technika byla

v porovnání s další technikou zdobení (řezáním) jednodušší. Do ještě vlhké kůže natažené na dřevěné desky byla vtlačena nahřátá kovová matice (kolek), čímž vznikl ozdobný povrch. „Po silném vtlačení kolku do kůže změkčené vodou, podrží usňový pokryv jeho otisk, a tak vzniká vytlačený plastický reliéf. Ten po ztvrdnutí a uschnutí kůže zůstává stálou, neobyčejně trvalou a odolnou ozdobou pokryvu.“⁴⁰ Pro vytlačení ornamentu, který byl souvislý a pokrýval celou plochu vazby, se používaly knihařské válečky, které práci značně urychlily a usnadnily. Pro zdobení se také užívaly takzvané **plotny**⁴¹, desky vyráběné z mosazi či mědi, které se tiskly do vazby. Méně často se vyskytuje ozdobná technika řezání, při které se ozdoby přímo vyřezávaly nožem do vazby knihy. Tato technika byla náročnější na zručnost a zároveň toto zdobení rychleji podléhalo opotřebení. Samotné zdobení vazby se s postupem času vyvíjelo a nabývalo na zdobnosti. Zdobení bylo uspořádáno do různých kompozic, z nichž velmi používanou byla kompozice **rámová**, která se vyznačovala do středu se zmenšujícími obdélníky.

Specifikem gotické knižní vazby jsou takzvané **tvarové zvláštnosti**. Jednalo se o prvky vazby, které měly zamezit jejich předčasnému opotřebování, a nalzáme je především u knih často užívaných (bible, evangeliáře, úřední knihy) nebo u knih velkých formátů. K takovým zvláštnostem patří **libri catenati**, knihy, jejichž vazby obsahují řetěz, kterým byly připoutány ke stolu nebo polici, aby se zamezilo jejímu přemístění nebo odcizení. Vazby **nožičkové** byly typické kovovými nožičkami (hroty, bodci) u mohutných kodexů, o které se kniha mohla opřít a stát. Vazby **zámkové** disponovaly kovovým zámkem, který zamezil otevření knihy nechtěným osobám, podobným účelům sloužily také vazby **petlicové**. V neposlední řadě stojí vazby **sáčkové**, jejichž typickým znakem je přebývající useň na všech stranách desek, kterou bylo možno svázat, čímž vznikl tvar sáčku nebo pytle.

4.2 Knižní iluminace

Již od dob vlády Karla IV. se zručnost českých iluminátorů těšila u nás i v zahraničí velké oblibě. S izolací, kterou však husitská revoluce přinesla, dochází k pozastavení vývoje gotických iluminací, který do českých zemí přicházel ze zahraničí. Iluminátoři tohoto období, kteří neodešli do ciziny, tak velice často čerpali z děl a dovedností svých předchůdců.

40 BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0.

41 Příspěvatel Encyklopedie knihy, *Plotna (rukopisná kniha)* [online], c2018, Datum poslední revize 6. 12. 2018, 16:09 UTC, [citováno 26. 03. 2019]
<[http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Plotna_\(rukopis%C3%A1_kniha\)&oldid=13418](http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Plotna_(rukopis%C3%A1_kniha)&oldid=13418)

„V samotné Praze působilo podle neúplných pramenů v kritických letech 1422-1443 nejméně 27 malířů a 8 iluminátorů.“⁴² Významné iluminace se v této době týkají především výzdoby Biblí vytvářených na zakázku (viz. 3.1.1 Bible a homiletická literatura). S rostoucím zájmem o Bibli a její produkci se během třetí dekády 15. století zjednodušuje nejen formát a písmo knihy, ale i její iluminace. Jako výjimku můžeme uvést zvýraznění takzvaných **drolerií**⁴³, fantaskních lidových motivů, které často nesly satirický a výsměšný podtext.

42 STEJSKAL, Karel a Petr VOIT. *Iluminované rukopisy doby husitské*. Praha: Grafit, 1991. ISBN 80-900380-0-X.

43 Příspěvatelé Encyklopedie knihy, *Drolierie - rukopisná kniha* [online], c2018, Datum poslední revize 29. 12. 2018, 17:00 UTC, [citováno 28. 03. 2019] <http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Drolierie_-_rukopisn%C3%A1_kniha&oldid=16088>

5. Podoba vybraných rukopisů a jejich srovnání

V této prakticky zaměřené části bakalářské práce se budu soustředit na vybrané rukopisy, které zastupují literární žánry rozebrané v teoretické části práce. Vybrala jsem zástupce pro Bible a kázání, traktát, spor, list/manifest, kroniku a odbornou literaturu a píseň.

U jednotlivých děl je stručně popsán jejich obsah, přibližná datace a jejich původ, pokud je známý. Dále je rozebrána materiální stránka těchto rukopisů. Popsán je především typ vazby a její zdobení, použitý psací materiál, členění a vzhled textu a jeho případná výzdoba. Rukopisy jsou mezi sebou v jednotlivých skupinách srovnávány.

Veškerá díla jsou dostupná z digitální knihovny Manuscriptorium, výjimkou je Padeřovská Bible, která je dostupná ze stránek Národní knihovny ve Vídni, a Martinická Bible, která zatím nebyla zdigitalizována.

5.1 Bible a kázání

5.1.1 Bible Filipa z Padeřova

Bible hejtmana Filipa z Padeřova, tedy Padeřovská Bible⁴⁴, je jednou z nejzajímavějších ukázek rukopisů husitského období. Její vznik je datován do období mezi léty 1432 - 1435 a zařazuje ji tak mezi rukopisy konce husitské revoluce. Objednána byla táborským hejtmanem Filipem z Padeřova u pražského písaře Jana Aliaparse, který ji dle svých vlastních přípisů vyhotovil na hradě Ostromeč. Jedná se o překlad třetí redakce a v textu je dodržován diakritický pravopis. V současné době se bible nachází ve Vídni.

Vazba bible se skládá z dřevěných desek potažených tmavou usní. Useň je zdobená slepotiskovou rámcovou kompozicí, která je dále dozdobena po obvodu knihašskými válečky a slepotiskovým ornamentem uprostřed kompozice. Rohy desek nesou stopy po puklách.

Jako psací materiál byl použit pergamen. V době husitské revoluce se rukopisy již častěji psaly na papír, který byl v porovnání s pergamenem několikrát levnější. Nadále se však pergamen používal pro tvorbu dražších a zdobnějších rukopisů, pro jejichž výzdobu byl

44 STEJSKAL, Karel a Petr VOIT. Katalog rukopisů In: *Illuminované rukopisy doby husitské*. Praha: Grafit, 1991, s. 37-215, zde s. 55 ISBN 80-900380-0-X.

ideálním materiálem.⁴⁵ Text je na stránce rozdělen do dvou sloupců, je členěn rubrikací, kterou jsou vyvedeny i nadpisy. Je bohatě vyzdoben iluminacemi s figurálními motivy a droleriem s vegetabilními motivy. Některé z iluminací jsou zdobeny zlatým filigránem. V rukopisu se také objevují iluminované miniatury, které text doprovází. Na titulním listě je v šesti medailonech umístěných do jednoho ze sloupců vyobrazeno Stvoření světa.

5.1.2 Martinická Bible

Bible Martinická⁴⁶, datovaná kolem roku 1434, je další ukázkou biblí husitského období, tentokrát latinsky psanou. Rukopis si nechal vyrobit učenec Petr z Mladoňovic, jemuž měla kniha sloužit především jako studijní materiál. Provedením se tak liší od Boskovské a Padeřovské Bible, které nesloužily primárně jako studijní pramen, a jejich výzdoba tak byla propracovanější.

Vazbu opět tvoří dřevěné desky potažené tmavou usní a dvě kovové přezky se sponami. Kůže je zdobena slepotiskem, rámovou kompozicí a knihařskými válečky. Text knihy je psán bastardou na pergamenu do dvou sloupců a je dále členěn rubrikací. Zdoben je iniciálami, z nichž sto osm je malovaných a padesát pět kaligrafických. Pouze pět z těchto iluminací má figurální výzdobu. Nejzajímavější z nich je iniciála s vyobrazením Husova upálení v Kostnici, kterému přihlíží muž držící v ruce knihu. Může se jednat o samotného Petra z Mladoňovic, který Husa v Kostnici doprovázel. Tato iniciála je navíc provedena u úvodních medailonů zobrazujících Stvoření světa, což jí přidává na důležitosti.

5.1.3 Boskovská Bible

Boskovská Bible⁴⁷ (nebo také Boskovická) je česky psaný rukopis Bible, který vznikl okolo roku 1420. Jedná se o překlad druhé redakce a i zde je dodržován diakritický pravopis. Není znám původní vlastník této Bible ani její objednavatel, její název však pochází od jejího prvního známého vlastníka Václava Černoorského z Boskovic. V současné době se kodex nachází ve Vědecké knihovně v Olomouci.

45 DRAGON, Michal. *Středověké rukopisy v českých zemích: handbušek kodikolioga*. Praha: Scriptorium, 2018. ISBN 978-80-88013-75-4.

46 Tamtéž s. 53

47 Tamtéž s. 50

Vazba knihy není původní, jedná se o vazbu renesanční pocházející z roku 1539 (datace byla součástí slepotiskové výzdoby).⁴⁸ Vazba obsahuje spony a ozdobné kování s nárožím. Text je psán bastardou do dvou sloupců a členěn je červenou a modrou rubrikací. Je doprovázen ornamentálními iniciálami, z nichž některé jsou zlacené, objevují se droalerie, a na rozdíl od Martinické bible i figurální a ornamentální miniatury, na nichž se pravděpodobně podílelo více iluminátorů. Tyto ilustrace doprovází celou knihu a objevují se na nich důležité postavy jako Mojžíš, král David, král Šalamoun, v Novém Zákoně pak svatý Petr, Pavel, Lukáš a Jan. Samotný Ježíš Kristus je pak zpodobněn při svém narození a na vyobrazení Poslední večeře.

Zlatým filigránem zdobený titulní list knihy je tvořen sedmi medailony znázorňujícími Stvoření světa, na rozdíl od Padeřovské Bible však toto vyobrazení zabírá celou plochu stránky.

Obrázek 1 Porovnání titulních listů Boskovické Bible⁴⁹ (vlevo) a Padeřovské Bible⁵⁰ (vpravo) Obrázky převzaty z digitální knihovny Manuscriptorium a Österreichische Nationalbibliothek

48 Vědecká knihovna v Olomouci. Historické fondy. M.III.3. Boskovská Bible. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-VKO__M_III_3__1MMUSY7-cs

49 Přejato z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-VKO__M_III_3__1MMUSY7-cs/ID0001V/full/full/0/default.jpg

50 Přejato z: <http://data.onb.ac.at/rep/10028CB6>

5.1.4 Kázání Jana Želivského

Rukopis je latinsky psanou přípravou na kázání, jehož autorství je připisováno Janu Želivskému, kazateli a stoupenci radikálního husitismu.⁵¹ Rukopis se datuje do roku 1419, tedy do samého počátku revolučního období. Podoba samotného kodexu je jednoduchá, nenachází se v něm žádné prvky zdobení. Vazbu knihy tvoří dřevěné desky potažené usní, v rozích jsou patrné stopy po puklách. V horní části přední desky je umístěna signatura knihovny Karlovy koleje. V současné době se rukopis nachází v Národní knihovně České republiky v Praze.

Samotný text je psán na papír a na stránce členěn do dvou sloupců, a ačkoliv se jedná o hrubý text, dbal autor na jeho úpravu tak, aby se příprava dala číst jako kniha. Text je psán bastardou a obsahuje červenou rubrikaci, která sloužila jako pomůcka pro orientaci například i během samotného kázání.

Obrázek 2 Ukázka z kázání Jana Želivského folio 1v převzato z digitální knihovny Manuscriptorium⁵²

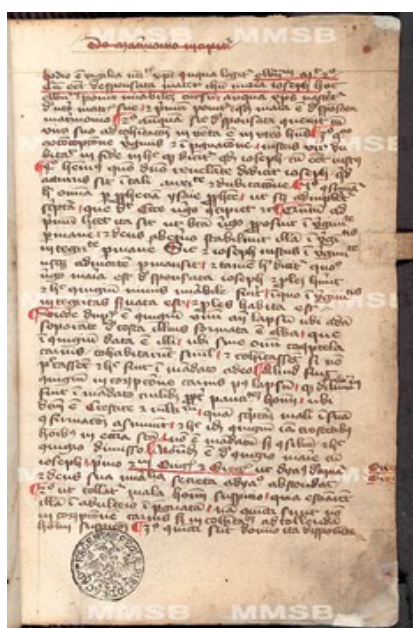
51 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. IV.F.23. Sermones de tempore passim bohemicæ interpolati a festo resurrectionis usque ad dominicam quintam post Penthecosten. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_IV_F_23____3W46EE0-cs

52 Převzato z: https://images.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_IV_F_23____3W46EE0-cs/ID0001v/full/full/0/default.jpg

5.1.5 Kázání Jakoubka ze Stříbra

Rukopis *Sermones et notae*⁵³ obsahuje první redakci evangelní postily Jakoubka ze Stříbra z let 1413 – 1414, která byla nejspíš zapsána na konci tohoto liturgického roku. Jedná se o latinsky psanou přípravu na kázání.

Vazba rukopisu obsahuje desky z bukového dřeva potažené světlou usní a nese stopy po puklách. Patrné je zdobení slepotiskovými linkami a šitý kapitálek na hřbetu knihy. Kniha obsahuje pergamenovou předsádku, psací materiál je tedy kombinovaný. Samotný text je psán bastardou na papíře, a je souvislý, nečleněný do sloupců, které by usnadnily čtení. Člení ho pouze rubrikace. Na některých místech se na okrajích stránek objevují takzvané marginálie – *texty nebo poznámky různého rozsahu, zapsané na prázdné okraje listů rukopisu*.⁵⁴ Text je strohý, není nijak zdoben a opět slouží ryze pro vlastní účely kazatele.

Obrázek 3 Ukázka z *Sermones et notae folio 1r* převzata z digitální knihovny Manuscriptorium⁵⁵

53 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. X.G.11. *Sermones et notae*. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_X_G_11_____2FOLPOC-cs

54 Pěšpěvatelé Encyklopedie knihy, *Marginálie (rukopisná kniha)* [online], c2018, Datum poslední revize 9. 10. 2018, 16:08 UTC, [citováno 10. 04. 2019] <[http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Margin%C3%A1lie_\(rukopisn%C3%A1_kniha\)&oldid=11594](http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Margin%C3%A1lie_(rukopisn%C3%A1_kniha)&oldid=11594)>

55 Pěšpěvatelé z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_X_G_11_____2FOLPOC-cs/ID0001r/full/full/0/default.jpg

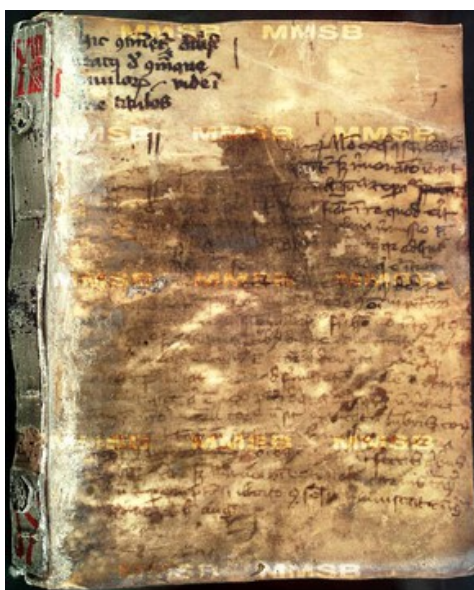
5.2 Traktát, manifest, spor

5.2.1 Sborník Jakoubka ze Stříbra

Kodex Iacobellus de Misa: Collectura operum et quaestionum⁵⁶ je sborníkem textů a příprav mistra Jakoubka ze Stříbra. Jeho vznik je datován do druhého desetiletí 15. století, tedy opět do počátků husitské revoluce. Jedná se o texty psané pro soukromé účely, ve kterých si autor zaznamenával své názory a koncepty svých traktátů a nepředpokládal, že by tuto podobu textu četl někdo jiný, než on sám. Kniha je vázána v méně obvyklé měkké pergamenové vazbě s koženou výztuhou na hřbetu, na níž jsou pozůstatky po rohovinových knoflíčích. Zadní deska vazby také obsahuje pliku s tkanicemi, která se vázala přes korpus za účelem jeho materiální ochrany. Psacím materiálem knihy je papír.

Z textu je patrné, že autor příliš nedbal na jeho úpravu. Není nijak formálně členěn. Některé jeho části jsou přeškrtnuté, místy i celé odstavce, jinde naopak autor text dodatečně doplňoval. Nedbal na linkování a slova zaplňovala celou plochu stránky od okraje k okraji.

V současné době se kodex nachází ve sbírkách Národní knihovny.

Obrázek 4 Ukázka měkké pergamenové vazby sborníku Jakoubka ze Stříbra převzato z digitální knihovny Manuscriptorium⁵⁷

56 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. VIII.E.7. Iacobellus de Misa: Collectura operum et quaestionum. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__VIII_E_7___3TU4JK5-cs

57 Převzato z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR__VIII_E_7___3TU4JK5-cs/ID000FC/full/full/0/default.jpg

5.2.2 Spisy Petra Chelčického

Spisy Petra Chelčického⁵⁸ jsou další dochovanou českou psanou rukopisnou ukázkou traktátové literatury. Jeho vznik je datován do první poloviny patnáctého století, do doby konce husitské revoluce. Jedná se o soubor traktátů, který v celku tvoří knihu. Rukopis se nachází ve sbírkách Vědecké knihovny v Olomouci.

Vazbu knihy opět tvoří dřevěné desky potažené usní, kromě pukel vazba obsahovala také ozdobné spony. Kůže je zdobená jednoduchou slepotiskovou výzdobou. Psací materiál kombinuje pergamen a papír. Kodex obsahuje ex libris jejího vlastníka Ferdinanda Hoffmanna z Grünpühelu a Střechova.

Text je členěn červenou rubrikací, již jsou vyvedené i jednoduché kresby iniciál, které nebyly dodělány. Autor psal sice text souvisle, avšak dbal na rozdíl od předchozího sborníku Jakoubka ze Stříbra na úpravu a papír předem nalinkoval. Na některých místech se na okrajích stránek nachází marginalie.

5.2.3 Traktát Mikuláše z Pelhřimova

Autorem třídílného latinského traktátu *Scriptum super quatuor evangelia in unum concordata*⁵⁹ je Mikuláš z Pelhřimova (též nazýván Mikuláš Biskupec). Tento mistr a husitský kněz byl hlavním představitelem táborské církve, jimi zvolený biskup a zároveň mluvčí. Zmíněné dílo je jeho výklad evangelií, jehož vznik se datuje až do konečného období revoluce a doby porevoluční (čtyřicátá léta 15. století).

Vazba se skládá ze dřevěných desek potažených světlou usní. Obsahuje dvě kožené přezky s kovovým zapínáním. Vazba není nijak zdobena. Jako psací materiál byl převážně použit papír, několik stránek je pergamenových. Text je psán souvisle, nahuštěně, členěn je minimálně, nebylo použito žádné barevné rubrikace.

58 Vědecká knihovna v Olomouci. Historické fondy. M.I.164. Spisy Petra Chelčického. Dostupné: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-VKO__M_I_164____1J0MD81-cs

59 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. III.F.5. *Scriptum super quatuor evangelia in unum concordata*. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__III_F_5____4CEHC39-cs

5.2.4 Prohlášení pražské univerzity pro kalich

Prohlášení pražské univerzity pro kalich⁶⁰, jímž se univerzita oficiálně přihlásila k učení Jakoubka ze Stříbra a názorům husitského hnutí, je obsaženo v kodexu *Textus varii sepsaného* během 15. století v českých zemích (bližší datace bohužel není známá). Samotný originální list byl sepsán roku 1417. Toto prohlášení bylo veřejné, tudíž se řadí mezi otevřené listy a manifesty a bylo sepsáno v češtině. Obsáhlý kodex obsahuje česky, německy a latinsky psané traktáty, pojednání, listy a manifesty rozličných autorů, mezi něž se řadí i Jan Hus, Jakoubek ze Stříbra nebo John Wyclif.

Vazbu tvoří usní potažené dřevěné desky se stopami po puklách. Psacím materiálem byl papír i pergamen.

Přepis není nijak členěn, ani rubrikován, jedná se o souvislý text. Jen na začátku je naznačena iniciála, která však není nijak dekorativně vyvedena, jedná se pouze o její zvětšení.

5.2.5 Budyšínský rukopis

Příkladem rukopisu obsahující dílo žánrově spadající do sporu je česky psaný Budyšínský rukopis⁶¹. Tento kodex obsahuje dva prozaické texty – **Slyšte nebesa a Nedávno před**, ostatní texty jsou veršované. Jedná se o díla **Žaloba koruny české, Tuto sú popsány krajiny, Žaloba Koruny české, Porok Koruny české ku pánóm českým** a již zmíněné **Hádání Prahy s Kutnou horou**. Autorství rukopisu není zcela jasné, některé prameny ho připisují Vavřinci z Březové. Zmíněné skladby vznikly již roku 1420, kodex Budyšínského rukopisu byl dokončen na podzim roku 1448, tedy již po revoluci. V současné době se kodex nachází v německém Budyšíně.

Ústředním tématem textů je dobová politika a soupeření utrakvismu zastoupeného městem Prahou s katolickou církví zastoupenou Kutnou Horou a nesouhlas s počínáním krále Zikmunda Lucemburského. Verše jsou kratší a psány pod sebou a jsou členěny rubrikací.

60 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. XI.E.3., fol. 100b – 101r. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XI_E_3_____49DL3VD-cs

61 Přispěvatelé Encyklopedie knihy, *Budyšínský rukopis s husitskými skladbami* [online], c2019, Datum poslední revize 1. 01. 2019, 11:34 UTC, [citováno 09. 04. 2019] <http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Budy%C5%A1%C3%ADnsk%C3%BD_rukopis_s_husitsk%C3%BDmi_skladbami&oldid=16130>

Texty začínají iniciálami, pro jejichž výzdobu bylo vynecháno místo, zůstaly však nedokončeny. Na rozdíl od výše zmíněných kodexů se jedná o komplexnější dílo, při jehož tvorbě se dbalo na úpravu a členění tak, aby se lépe četl.

5.3 Kroniky a odborná literatura

5.3.1 Světová kronika

Česky psané dílo Světová kronika⁶² je připisováno husitskému historikovi a spisovateli, mistru Vavřinci z Březové. Její vznik je datován mezi lety 1416 – 1450. Kromě samotných dějin světa obsahuje také modlitby. Autorovým známějším dílem je Husitská kronika, jejíž vznik se ale datuje až na konec patnáctého století.

Vazba tohoto rukopisu se skládá z dřevěných desek potažených světlou usní. V rozích a ve středu vazby jsou opět patrné stopy po odstraněných puklách. Vazba je spíše jednodušší a chudší, hřbet knihy byl později zabílen. Psací látkou kodexu je papír. Na počátku textu jsou ornamentální iniciály s vegetabilními motivy, nadále v textu už se objevuje jen členění rubrikací, které je hojně používáno při soupisu seznamů (například členění národů). Pro psaní byly využity předem narýsované linky. Rukopis také obsahuje kruhovou mapu světa ve tvaru T, která znázorňuje tehdejší představy o rozmístění kontinentů.

Obrázek 5 Mapa světa T folio 10v převzato z digitální knihovny Manuscriptorium⁶³

62 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. XVII.F.47. Světová kronika. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_F_47__1D6M9KD-cs

63 Převzato z: https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR__XVII_F_47__1D6M9KD-cs/ID0010v/full/full/0/default.jpg

5.3.2 Chronicae de rebus bohemicis gestis

Kronika *Chronicae de rebus bohemicis gestis*⁶⁴ obsahuje informace o dějinách českých zemí a její autorství je připisováno Janu Marignolovi. Její vznik se datuje do poslední čtvrtiny 15. století.

Za zmínku stojí její vazba, která se odlišuje od výše zmíněné Světové kroniky. Vazba se skládá z dřevěných desek potažených usní, která byla hojně zdobena slepotiskem, a to především rámovou kompozicí zdobení doplněnou o vzory provedené knihařskými válečky.

Souvislý text je psán na papír a rozdělen do dvou sloupců na každé straně a objevují se v něm iniciály zdobenou ornamentálními motivy s bordurou na první straně. Je hojně rubrikován a taktéž obsahuje soupisy a členění.

Obrázek 6 Vazba rukopisu *Chronicae de rebus bohemicis gestis* převzato z digitální knihovny Manuscriptorium⁶⁵

64 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. I.D.10. *Chronicae de rebus bohemicis gestis*. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_I_D_10_____ONXXRKA-cs

65 https://images.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_I_D_10_____ONXXRKA-cs/ID000FC/full/full/0/default.jpg

5.3.3 Sborník lékařských textů

Autorem Sborníku lékařských textů⁶⁶ byl český univerzitní učenec Křišťan z Prachatic. Zabýval se nejen tehdejší lékařstvím, ale i teologií a astronomií. Tento opis patří již do porevolučního období konce 15. století, demonstruje však podobu tehdejší odborné literatury. Po rozšíření knihtisku bylo toto dílo vydáváno i nadále. Text je psán česky, latinsky a německy a obsahuje kromě lékařských pouček také recepty psané česky i latinsky, obsahuje také kalendář.

Vazba knihy se podobně jako u předchozí kroniky skládá z dřevěných desek potažených tmavou usní a vyzdobenou souvislým slepotiskem. Text je psán na papíře ve dvou sloupcích, které byly předem nalinkovány, nadpis je vyveden rubrikou. Stejně jako u uvedených kronik je patrné, že text měl přijít do rukou dalším čtenářům a bylo dbáno na úpravnost textu a také na skromnou výzdobu.

5.4 Píseň

5.4.1 Jistebnický kancionál a píseň Ktož jsou boží bojovníci

Rukopis známé husitské písně Ktož jsou boží bojovníci je součástí rukopisu Jistebnického kancionálu⁶⁷, který obsahuje bezmála sto dalších českých překladů latinských nejen liturgických písní. Vznik tohoto rukopisu se datuje do dvacátých let patnáctého století. „Podle úvodní obsáhlé rubriky byly písně v kancionálu rozděleny na tři skupiny: 1) Písně na Otče náš, Vyznání víry a Desatero, 2) Písně o svatých pravdách a zvláště o přijímání Těla a Krve Páně, 3) Jiné písně k chvále Boží a ke cti jeho Matce se všemi svatými.“⁶⁸ Rukopis se nedochoval ve své původní podobě a v současné době se nachází v Knihovně Národního muzea.

66 Národní knihovna České republiky. Rukopisy, inkunábule a staré tisky. XVII.B.18. Sborník lékařských textů. Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_B_18__ORPHOWE-cs

67 Přispěvatelé Encyklopedie knihy, *Jistebnický kancionál* [online], c2018, Datum poslední revize 31. 10. 2018, 23:58 UTC, [citováno 11. 04. 2019] http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jistebnick%C3%BD_kancion%C3%A1l&oldid=12927

68 Tamtéž

Vazba kancionálu je v celku jednoduchá, desky potažené usní jsou zdobeny slepotiskovými linkami po obvodu. Text a notace jsou psány na předlinkovaném papíře. Je použita červená rubrikace. Iniciály jsou vyvedeny černočerveně s jednoduchými ornamenty, z nichž jen úvodní iniciála nese ornamenty figurální. Pro zápis not byla použita takzvaná **černá menzurální notace**⁶⁹, která se vyvíjela během středověku a upravována byla především ve frankofonních zemích. „Hlavním úkolem nyní bylo zachytit rytmus, dobu trvání not, a to nejen na základě složitých pravidel, ale také pomocí tvaru not.“⁷⁰

Samotná píseň Ktož jsú boží bojovníci nese zajímavý způsob podpisu svého autora, tábory a kazatele Jana Čapka z Klatov. Ten své autorství do písně zapsal formou zpětného akrostichu, tedy zapsáním počátečních písmen jména do prvních šesti veršů písně.

Obrázek 7 Ukázka z Jistebnického kancionálu, folio 4r převzato z digitální knihovny Manuscriptorium⁷¹

69 Přispěvatelé Encyklopedie knihy, *Černá menzurální notace* [online], c2018, Datum poslední revize 14. 12. 2018, 08:10 UTC [citováno 11. 04. 2019] <http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=%C4%8Cern%C3%A1_menzur%C3%A1ln%C3%AD_notace&oldid=15692>

70 Tamtéž

71 https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NMP__II_C_7_____4347P97-cs/ID0004R/full/full/0/default.jpg

Závěr

Teoretická část práce pojednávala o husitské kultuře v letech 1419 – 1430 v českých zemích a kromě podoby náboženského života, umění a hudby se blíže věnovala husitské knižní kultuře z hlediska proměny žánrového systému. Do popředí se tehdy dostaly ty literární žánry, které byly schopny hlásat program a hlavní myšlenky husitismu. Mezi těmito žánry nejvýrazněji vynikla náboženská literatura, spor, traktát, manifest a list. Zásadní roli v této době získává píseň. Upozadila se próza, některé žánry se během první poloviny 15. století na našem území ani nerozvinuly.

Praktická část práce rozvinula část teoretickou. Na jednotlivých dílech byla kromě obsahu popsána především jejich materiální podoba. Z výše popsaných rukopisů všech žánrů je patrné, že hlavním společným znakem všech rukopisů z doby husitské revoluce a předrevolučního i porevolučního období je vazba a písmo, které během první poloviny patnáctého století zůstávaly v zásadě stejné, a neprocházely výraznou proměnou až do konce 15. století. Materiál a provedení gotické vazby se povětšinou nelišily, ať už se jednalo o knihu s náboženskou tematikou nebo o odbornou literaturu. Převažovala vazba s dřevěnými deskami potaženými usní, obsahující pukly nebo jiné ochranné prvky typické pro tento typ vazby, například spony nebo nároží. Méně často se objevovala měkká pergamenová vazba.

Rozdílná byla míra zdobení vazby slepotiskem i samotného textu. Odvíjela se především od účelu dané knihy a jejího majitele, což je patrné například při porovnání bohatě zdobené Padeřovské Bible a skromnější Martinické Bible. Ve vybraných rukopisech se setkáváme především s latinou a češtinou, přičemž text je ve všech případech psán bastardou. Nejčtenějším materiálem používaným pro psaní byl papír, pro hodnotnější díla, například pro Bible, se používal pergamen. U všech textů je velmi důležitým prvkem rubrikace, která text zapsaný rukou člení a pomáhá při orientaci jeho čtení, a je vyvedena většinou červenou barvou, v některých případech modrou nebo žlutou. Často jsou rubrikací vyvedeny jednoduché kresebné iniciály.

Úhlednost a pečlivost, se kterou byl daný rukopis psán, se také převážně odvíjela od účelu daného textu, respektive funkce příslušné knihy. Kodexy, které měly sloužit především pro vlastní potřebu, jako tomu bylo například u sborníků mistrů, nebyly často nijak zvlášť členěny

a nenacházela se v nich žádná výzdoba. Rukopis nebyval řádně upraven, pokud nebylo záměrem, aby se dostal mezi čtenáře. Bohatší výzdobou disponovaly především na zakázku vyrobené Bible..

Materiální podoba knih se během období husitské revoluce radikálně neměnila a její vývoj nebyl znatelně pozměněn ani v několika dalších desetiletích po jejím konci. Pozvolná proměna přichází až během prvního desetiletí 16. století s knihami tištěnými.

Seznam použité literatury

BARTLOVÁ, Milena, CERMANOVÁ, Pavlína, Robert NOVOTNÝ a Pavel SOUKUP, ed. *Husitské století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-277-2.

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0

ČORNEJ, Petr. *Dějiny země Koruny české I*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1993. ISBN 80-85192-59-4.

ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv.V, 1402 - 1437. 2. revidované vydání. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-007-1.

DAŇHELKA, Jiří, Jan MUKAŘOVSKÝ, Josef HRABÁK, Eduard PETRŮ, Emil PRAŽÁK, František SVEJKOVSKÝ a Antonín ŠKARKA. *Dějiny české literatury*. I., Starší česká literatura. I. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

Digital Library & Catalogues. *Österreichische Nationalbibliothek* [online]. 2019, 2019 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <https://www.onb.ac.at/en/digital-library-catalogues>

DRAGOUN, Michal. *Středověké rukopisy v českých zemích: handbušek kodikologioga*. Praha: Scriptorium, 2018. ISBN 978-80-88013-75-4.

Encyklopedie knihy [online]. Knihovna AV ČR, v. v. i, 2019 [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Hlavn%C3%AD_strana

KOLÁR, Jaroslav. *K transformaci středověkého žánrového systému v literatuře husitské doby*. In: Husitský Tábor: sborník Muzea husitského revolučního hnutí. Tábor: Muzeum husitského revolučního hnutí 5, (1982), s. 135-144.

KUBÍK, Viktor. *Bible tábořského hejtmána Filipa z Padeřova a knižní malba husitské doby*. Praha: NLN, 2018. ISBN 978-80-7422-662-5.

Manuscriptorium [online]. Národní knihovna České republiky [cit. 2018-04-18]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/cs>

SPUNAR, Pavel. *Kultura českého středověku*. Praha: Odeon, 1985.

STEJSKAL, Karel a Petr VOIT. *Illuminované rukopisy doby husitské*. Praha: Grafit, 1991. ISBN 80-900380-0-X.

ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce*. 3, Kronika válečných let. Praha: Karolinum, 1996. Husitská revoluce. ISBN 80-7184-075-0.

VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě* [online]. Praha, 2007 [cit. 2019-04-23].
Dostupné z: https://sites.ff.cuni.cz/uisk/wp-content/uploads/sites/62/2016/01/Nauka-o-kni%C5%BEn%C3%AD-vazb%C4%9B_Voit.pdf. Univerzita Karlova.

Seznam obrázků

Obrázek 1 Porovnání titulních listů Boskovické Bible (vlevo) a Padeřovské Bible (vpravo) Obrázky převzaty z digitální knihovny Manuscriptorium a Österreichische Nationalbibliothek.....	23
Obrázek 2 Ukázka z kázání Jana Želivského folio 1v převzato z digitální knihovny Manuscriptorium. .	24
Obrázek 3 Ukázka z Sermones et notae folio 1r převzato z digitální knihovny Manuscriptorium.....	25
Obrázek 4 Ukázka měkké pergamenové vazby sborníku Jakoubka ze Stříbra převzato z digitální knihovny Manuscriptorium.....	26
Obrázek 5 Mapa světa T folio 10v převzato z digitální knihovny Manuscriptorium.....	29
Obrázek 6 Vazba rukopisu Chronicae de rebus bohemicis gestis převzato z digitální knihovny Manuscriptorium.....	30
Obrázek 7 Ukázka z Jistebnického kancionálu, folio 4r převzato z digitální knihovny Manuscriptorium	32